

S. VARGA PÁL

TOLDY FERENC A NÉPKÖLTÉS ZET ÉS A MŰKÖLTÉS ZET VISZONYÁRÓ L

Ismeretes, hogy – nem lényegtelen előzmények után – a népköltés zet iránti érdeklődés Magyarországon az 1810-es évek végén, az 1820-as évek elején élénkült meg, amikor Herder kezdeményező írásainak hatása a Grimm testvérekével egészült ki.

Az érdeklődés iránya azonban nálunk hamar kettévált. 1818-as felhívásában Kultsár István a köznép dalait egyrészt Jacob Grimm szellemében a természet megnyilvánulásának minősíti („[a]z ártatlan természet festi ezekben magát; és a’ Nemzetnek természeti bélyege, erkölcsi szokása, ’s életének foglalatosságai világosan kitetszenek”). Amikor azonban arról szól, hogy a régebbi korok elmulasztották az ilyen dalok feljegyzését, s hogy ezek összegyűjtésével „a’ Nemzeti Költő tehetségnek példáit [...] fentarthatnók, ’s nem kéntelenítetnének tsak az Olasz Sonettokat, Canzonékat tsudálni”, eltünteti a természeti költés zet és a műköltés zet közötti viszony történetiségét, amely Jacob Grimm koncepciójának lényege.¹

A magyar irodalmi gondolkodásban hamar kialakult az a szemlélet, amelynek képviselői a népköltés zetet mint természeti költés zetet leválasztották a régi magyar költés zeti hagyományról, s a rá jellemző naivitást szociális mozzanathoz, a „népélet”-hez kötötték. Amennyiben a népköltés zet irodalmi szempontból számításba vétetett, esztétikai karakterét a magasabb műveltségű körök esztétikailag igényes költés zetének ellentétéként és/vagy kiegészítéseként értékelték, különféle megoldásokat kínálva a népköltés zet „művésziatlenségének” kezelésére.

Kölcsey vagy Erdélyi, Arany János vagy Gyulai Pál számára ugyanakkor, bárhogy fogalmaztak is, a népköltés zet – a maga naivitásával – az eredeti magyar nyelvű költés zet egyedüli örököséként játszott kulcsszerepet (ők ezért elvileg azonosnak tekintették a régi és a népi költés zetet). Azt, hogy a népköltés zet mint nemzetileg sajátos költés zet egyben esztétikailag alacsonyabb rendű, mint a műköltés zet, Jacob Grimm és Friedrich Schlegel nyomán mindannyian annak tulajdonították, hogy a költés zet esztétikai fejlődése nem a saját költés zeti tradíció folytatásaként valósult meg, s ezért az eredeti magyar költés zet hanyatlásnak indult („*irott* költés zetünk mindjárt eleve különvált a népiestől,

¹ KULTSÁR István, *A köznép dallai*, Hasznos Mulatságok, 1818, I. k., 57–58. A természeti költés zet–műköltés zet viszonyáról lásd Jacob GRIMM, *Gedanken wie sich die Sagen zur Poesie und Geschichte verhalten* [1808] = Jacob GRIMM, *Kleinere Schriften*, I–IV, Hrsg. Karl MÜLLENHOF, Berlin, Ferdinand Dümmler Verlag, I, 1864, 399.

lenézte, megtagadta ezt, s míg ezáltal az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedül biztos alaptól, melyen a *nemzeti* költészet csarnoka emelkedhetik²). E hanyatlás leghátrányosabb következményének az epika, azon belül pedig kiemelten a hősepika szinte teljes kiveszését tartották; a kulturális emlékezet és az epikus formahagyomány megszakadása eszerint végzetes következményekkel jár a modern nemzeti irodalomra nézve.

A klasszikus esztétikai normákon alapuló szemlélet természetesen ellentétesen ítélte meg az idegen minták nyomán induló irodalmi fejlődést; „[b]ármilyen közel fekszik minden költő előtt önnön népe, ennek saját múltja történetében és költészetében – írja Toldy Ferenc a *Költészet-történetben* –: mégis, midőn a költészet öntudatos irodalmi foglalatosság tárgya lesz, rendszerint más virágzó irodalmak szolgálnak példányiul, és csak akkor bontakozik ki ily új irodalom idegen tekintélyek uralma alól, ha már azok körét megfuttotta”.³

Ez a szemlélet is tudott arról, hogy naiv hősepika valaha létezett, de – amint Toldy *Zalán*-tanulmánya tanúsítja – nem fájlalta, hogy az idegen minták meghatározó szerephez jutottak, sőt, a fentiek értelmében pozitív fejleménynek tekintette, hogy a modern magyar hősepika az általános európai eposzhagyományhoz kapcsolódva született meg.

Toldyt egyébként, aki szerint „a classica literatura művészi felsőbbbsége alól kiaggani nem fogunk soha”,⁴ s aki a költészet történetiségét a klasszikai értelemben vett egyetemes szép evolúciójaként fogta föl és a magyar nemzeti irodalom történetét is ennek jegyében tárgyalta, e vélekedés nem gátolta abban, hogy a nemzeti irodalmak fejlődésében a nemzetileg sajátos formáknak jelentőséget tulajdonítson. Az idegen irodalmi példák követésének szükségességét hangoztató fenti idézet a nemzeti irodalom fejlődésének célját „egy önálló, a nemzet saját érzéseit *saját formákban* visszatükröző költészet előteremtése”-ben határozza meg.⁵

Annak azonban, hogy az eredeti saját formahagyományt a népköltészet csak a lírai nemből tartotta fenn, Toldynál az lett a következménye, hogy a „saját forma” iránti igény megvalósításának lehetősége a poétikai kánonban eleve alacsonyabb rangúnak számító lírára korlátozódott. Annak pedig, hogy a klasszikus esztétika egyetemes elvei jelentették a megítélés mércéjét, az lett a következménye, hogy a népköltészet még a lírán belül is egy típusnak, leginkább a naiv hang megszólaltatását lehetővé tévő helyzeteknek lehetett csak kiindulása; ez volt az a tér, amelyet a klasszikus esztétika biztosít

² ARANY János, *Naiv eposzunk* [1860] = ARANY János *Összes művei*, szerk. KERESZTURY Dezső, X, *Prózai művek 1*, s. a. r. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962, 273–274. (Kiemelés az eredetiben.) Vö. „Másként a pódal állandóan megtartja eredeti együgyűségét, s a nemzet szebb része felfelé hágván a mivelttség lépcsőin, a bölcsőben fekvő nemzeti költést messze hagyja magától.” KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok* [1826] = KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, s. a. r. SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 517.

³ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története*, Pest, Heckenast, 1867 [1854], 376.

⁴ S[CHEDEL] F[erenc], *Literaturai mozgalmak*, Athenaeum, 1841, II, júl. 4., 31; idézve: KOROMPAY H. János, *A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp., Akadémiai-Universitas, 1998, 31.

⁵ TOLDY 1867 [1854], *i. m.*, 374. (Kiemelés nem az eredetiben.)

tani tudott neki. (Mint látni fogjuk, a tér, a hely – vagyis a lokalizáció – metaforája gyakran visszatér Toldynál ebben az összefüggésben.)

Toldy Ferenc a *Handbuch* írásakor Kölcsey – a *Nemzeti hagyományok* – hatása alatt a népdalból kiinduló szerves történeti kifejlődés elmaradásában látta a magyar lírai költészet formai önállótlanóságának magyarázatát – azt az általa nemrég megismert szerb népköltészetet említve pozitív ellenpéldaként, amelyben a saját formahagyomány nem is korlátozódik a lírára. Mint írja, „Líránk is kínál virágokat, amelyek kétségtelenül minden irodalom díszére válnának, de olyan sajátos formát [eigenthümlische Form], mint pl. a szerb, nem vett fel, mivel eleve elvált a népdaltól [sich vom Volksliede von je her trennte]”.⁶

Mindenesetre *A szerbus népköltésről* szóló, a *Handbuch* előtt egy évvel megjelent tanulmányában nem tartotta ilyen zavartalannak a népköltészet formahagyomány magas irodalmi szerepét. Ez az – Eugen Wessely nyomán írt – tanulmány egy, a szlavóniai szerzővel vitatkozó lábjegyzetben jut kifejezésre. Toldy nem vitatja, hogy „nagy szépség fekszik” abban, ha a népköltészet „lyrai ömléseket, mythosi kicsapásokat enged magának”. Ám ez az elismerés látszólagos; valójában arra szolgál, hogy Toldy a népi epikus költészet kompozícióját – s ezzel esztétikai rangját – leminősíthesse, mégpedig a természeti költészet–műköltészet Jacob Grimmével ellentétes értelmű fogalompárjára támaszkodva. Mint írja, „a népköltésnek egyik bélyege, hogy a fonalat gyakran elereszti”, vagyis hogy nem képes kompozíciót alkotni. „De – úgymond – így van magával a természettel is. Azon egység, a fő célra való törekedés, s a lex necessitatis, mely a míveltebb költők műveikben találhatók, éppen az, ami által a művészet a nagy természetet céljainkra s vegyületlen, félbetöretlen élelményre nemesítette.” Toldy ebből azt a következtetést vonja le, hogy az összegyűjtött szerb hősénekek kompozíciója nem is a népköltők, hanem a gyűjtő-szerkesztő munkájának eredménye („A szerbus nagyobb költemények éppen a Prof. W[essely] által felhozott tulajdonságoknál fogva, úgy látszik, hogy Karadgichnak köszönik a művészi elrendelést [értsd: elrendezést]”). Toldy ugyanezt az érdemet tulajdonítja Macphersonnak is, aki Osszián énekeit összegyűjtötte és megszerkesztette.⁷ (Csak emlékeztetőül utalnék Arany ellenkező, Grimm szellemében fogant véleményére: „Mikor lesz nekünk olly epicusunk, a ki componálni tudjon! [...] Vagy a mesét a néphantasiája képes alkotni csupán, s az íróköltő csak a készből csinálhat valamit?”⁸)

A természeti költészet–műköltészet e sajátosan értelmezett fogalompárja áll Bajza és Toldy 1828-as népköltészet-vitájának középpontjában is (ahogyan Horváth János jellemzi, „a természet-idealizálás klasszikai elmélete van itt a [...] csaknem természeti produk-

⁶ *Handbuch der ungrischen Poesie*, in Verbindung mit Julius FENYÉRY herausgegeben von Franz TOLDY, Pesth und Wien, G. Kilian und K. Gerold, 1828, LXXXIII.

⁷ TOLDY Ferenc, *A szerbus népköltésről* [1827] = T. F. *Kritikai berke*, I (T. F. Összegyűjtött munkái, 8), Bp., Ráth Mór, 1874, 205.

⁸ Levele Szilágyi Istvánnak, Nagy-Körös, 1854. március 9. ARANY János *Összes művei*, szerk. KERESZTURY Dezső, XVI, *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982, 396–397.

tumnak felfogott népdal művészi felemelésére alkalmazva⁹). Meglehet, Bajza éppen Toldy imént idézett helyére célozva állítja, hogy „a természetben a szép sehol sincs együtt, hanem elszórva s a művész ezen szépet, melyet a természet a maga művein elszórt, gyűjti egy szempont alá öszve, s belőle egy egészet képez, melyet iparkodik úgy alkotni, miként a természet alkotta volna akkor, ha az ő egyetlen egy s fő célja ezen egyes kiválasztott tárgynak szépítése volt volna.”¹⁰ A művész eszerint semmit nem tesz hozzá ahhoz, amit a népköltészetben talál, csupán esztétikai szűrőt alkalmazva válogat belőle, és amit így kap, azt a népköltészet szellemében állítja össze egésszé. Bajza tehát teljes mértékben meg kívánja őrizni a népköltészet esztétikai sajátosságát a műköltői beavatkozás során. Amikor a „művészi gond” hiányát rója fel Kisfaludy népdalainak, nem azt kifogásolja, hogy Kisfaludy nem nemesítette meg eléggé a népdalt – ellenkezőleg, azt, hogy elrontotta annak eredeti esztétikai karakterét; népdalainak módosító, körülíró elemeit olyan hibáknak (prózai „rongyok”-nak) nevezi, amelyek elrontják a legjobb népdalok tömör kifejezőmódját, szabályos kompozícióját. Kisfaludy e dalait, a Toldy *Handbuch*-jában szereplő dalokkal együtt, azért bírálja, mert valamennyin azonnal felismerhető, „hogy nem a nép szájában támadt”.¹¹ Eszerint a „művészi népdal” költőjének olyan népdalt kell írnia, amelyen nem lehet észrevenni, hogy nem a nép szájában támadt. Amikor Vitkovics dalának művészségét abban jelöli meg, hogy „az egész dal merő rövid constructiókból áll. A mint elvégződött a sor elvégződött a constructió is. Mennyi egyszerűséget önt ez a dalra! S milly characteristikai beszéde ez a népek [...]”,¹² egyenesen Arany Jánosnak a góccok körül kikristályosodó magyar ritmikai modellre vonatkozó elméletét előlegezi, amelyet Arany a régi és a népi költészet ritmikai és kompozíciós elveiből vont el.¹³ Amiben mégis nagyon eltér Aranytól: a művészi népdal helyét Bajza (Horváth János kifejezésével) a „műköltői naivság”¹⁴ speciális terrénján jelöli ki, vagyis eszébe sem jut, hogy a népköltészet esztétikai karakterének általánosabb szerepet tulajdonítson a műköltészetben. Ebben az értelemben hivatkozik Goethe dalaira s Kőlcsey *Hervadsz, hervadsz...* című versére.

Toldy, válaszában, kettébontja a népköltészet és a műköltészet viszonyának problémáját: „költőink fogadják-el amattól [ti. a népdaltól] a *formát s megnemesítve* így lesz magyar lyránk; a ki pedig *népdalt* ír, nemesítse meg annak *tartalmát*.”¹⁵ Egyrészt tehát a *Handbuch* pozíciójához tér vissza, amikor a népköltészet szerepét a műköltészet formavilágának megmagyarosításában jelöli meg. Ám ha ezzel egyrészt szélesebbre nyitja a kaput a népköltészet műköltői alkalmazása előtt, mint Bajza, másrésztől korlátozást is foganatosít barátja felfogásához képest, hiszen a formára szűkíti a népköltészet érvénye-

⁹ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*, Bp., Akadémiai, 1978 [1927], 128.

¹⁰ Levele Toldynak, Oroszi, 1828. július 31. BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, s. a. r. és a jegyzeteket írta OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai, 1969, 439.

¹¹ Uo., 440.

¹² Uo.

¹³ *A magyar nemzeti vers-idomról* [1856] = ARANY 1962, i. m., 230.

¹⁴ HORVÁTH 1978 [1927], i. m., 128.

¹⁵ Levele Bajzának, Pest, 1828. augusztus 12. BAJZA és TOLDY 1969, i. m., 441. (Kiemelések az eredetiben.)

sítésének lehetőségét, éles határt vonván a nép- és műköltészet között, arra hivatkozván, hogy „érzése költőinknek más mint a népé”. Ez nyilván azt jelenti, hogy Kölcsey említett verse s Vitkovics dala sem nevezhető népdalnak, hiszen ezeken is érezhető, „hogyanem a nép szájában támadtak”. S itt válik láthatóvá a népköltészet és műköltészet viszonyának másik aspektusa. A népdal, úgymond, csakis addig nevezhető népdalnak, amíg megfelel a természeti költészet kritériumának, vagyis a műköltő akkor ír jó népkölteményt, ha verse esztétikailag ugyanolyan egyenetlen, mint a népdal, azaz a természet maga; „Némelly particulák a Károly dalocskájiban Neked prózaiak, neked rongyok: Nékem nem rongyok, mert a prózának *igen is van helye* ezen darabocskákban. A természet nem mivész, benne a poétai a prózaival örökké vegyül, s a népdalnak természetnek kell lenni, s ugyanazon viszonyban állni a Ti dalaitokkal, mint a természet a mivészettel. Különben nem népdal.”¹⁶

Az így felfogott „népdal” értelemszerűen nem a klasszikus esztétikai értékrend konstituálta irodalmon *belül* helyezkedik el; létét a nemzeti irodalom fogalmának sajátos, szociológiai alapú kibővítése indokolja – az a kibővítés, amelyet Toldy Széchenyi István jogkiterjesztési programja nyomán hajtott végre a nemzeti irodalom fogalmán. A nemzeti irodalomba beemelt „nép” nem képes befogadni a klasszikus esztétikai normáknak megfelelő költészetet, legyen az akár népi ihletésű („Kölcsey Epedése s Elválása a magyar népnek örökké oly érthetetlen lesz mint bármely más népnek, mert a nép eszköze határán túlfekszik”¹⁷). A nemzeti irodalom úgy teheti a népet – értsd: a parasztságot – a maga közönségévé, ha annak „természeti” ízléséhez igazodó, ám a sajátjainál *tartalmilag* nemesebb dalokat kínál neki; ezt jelenti az a kitétel, amely szerint „a ki [...] *népdalt* ír, nemesítse meg annak *tartalmát*”. Toldy e népművelő program jegyében írja, hogy „[e]zt akarja Károly, s már fel van általa szólítva Vitkovics és Vörösmarty és Kölcsey, fel lesz Fáy még és te: mert plánuma jövő tavasszal egy száz dalból álló gyűjteményt adni *népünknek*, olcsó áron (egynéhány krajczáron), s ez által a népnek nemesebb kézikönyvecskét nyújtani. Felvonja ő magához a népet, ne félj, csakhogy annak ruhájában közelít hozzá [...]”¹⁸ Ami végül a népköltészetet a maga eredeti, érintetlen formájában illeti, az Toldy szerint nem az irodalom, hanem a népraiz, a történettudomány és a nyelvészet tárgya; erről alább lesz szó.

Ez a többrétű – három elemből összetevődő – megítélés az 1830-as évekre állandósult Toldy gondolkodásában. Az Akadémia, 1832-es népköltészeti gyűjtőakcióját értékelve – Vörösmarty és Schedel (Toldy) jelentése alapján – olyan határozatot hoz, amelyben – a helyzetnek megfelelően – az utóbbi két szempont érvényesül (a népköltészeti ihletésű magas műköltészet szempontja, értelemszerűen, nem). Eszerint „[m]inden népdal gyűjtemény vagy a ’nép’ számára készülhet hogy annak izlését erkölcsét nemesítse, vagy az ember vizsgálónak, ki az illy eredeti néphangokból az azt dallók’ szellemi fokát itéli meg”. Ami az előbbit illeti, itt egyrészt olyan, „[i]gazi ’s már a nép’ közt divatozó dalok”-ról van szó, amelyek megfelelnek a fenti célnak, amelyeket ugyanakkor a nép ma-

¹⁶ Uo., 441–442. (Kiemelések az eredetiben.)

¹⁷ Uo., 441.

¹⁸ Uo. (Kiemelések az eredetiben.)

gáénak fogadott el, saját szellemének megfelelő változtatásokat tévén rajtuk – vagyis amelyek folklorizálódtak. E kötetbe másrészt „egyenesen költők által, de hasonlólag a nép’ lelke szerint készült dalok” vehetők fel.

Az „embervizsgáló” számára létrehozandó gyűjteménybe „kirekesztőleg a’ nép közt támadt dalok teljes eredeti mivoltokban, csinosítás nemesítés nélkül valók”. Az előbbi a „[n]ép számára kisded füzetekben gazdaságosan nyomtatva” kell kiadni, az utóbbit „[m]ívelt olvasók’ kedvéért szebb nyomással”.¹⁹ E „csinosítás nemesítés nélkül” közreadott, „nép közt támadt dalok” értelemszerűen nem valók magának a népnek.

Toldy irodalomtörténeteiben is gondosan ügyelt arra, hogy a mű- és népköltészetet eleve elkülönítse egymástól. *A magyar nemzeti költészet történetében* ez már a kezdeteknél megmutatkozik, mikor elválasztja a történeti énekeket, amelyeket egy hivatásos „dalnoki kar” tart fenn, a „népköltészet”-től, mely „a magán élet s a szív ügyeit tárgyalta”.²⁰ A kétszatuság később is megmarad, azonban a *literatúra* és az esztétikailag alacsonyabb rendű, *népies* irodalmi-költői tevékenység kettősévé alakul át, amelyben az előbbi szolgál az esztétikai fejlődés vezérfonalául, az utóbbi viszont minden költészeti-irodalmi jelenséget fölélel, amelyben nem érvényesül a tudatos esztétikai alakítás szándéka, legyen az népdal, vallásos vagy históriás ének. A „népies”-t Toldy a már ismert három szempont alapján ítéli meg. Egyrészt olyan szövegek együttesének látja, amelyek a nép erkölcsi szükségletét a „nép kedélyé”-nek megfelelő módon táplálják,²¹ másrészt „azon rétegek tanultsági és műveltségi állapotjával ismertet meg, melyekben az támadt s melyeknek az olvasmányát tette”, lévén, hogy „sok oly darab van közte, mely valóságos történeti forrásnak bevethető, mindnyája pedig a nyelv történetére, dialektusai s egyes sajátosságai ismeretére nézve bő anyagot nyújt”.²² Harmadrészt, elismerőleg nyilatkozik a „népies” költészetben elszórt esztétikumról (ilyen értelemben említi pl. „népünk hagyományos regéit és szebbnél szebb tündérmeséit”²³). A népköltészet fejlett esztétikai ízlés alapján történő feldolgozásának első példáját Faludiban látja, aki „néphangok emlékezetének melegítő, az olasz áriák és francia chansonok ízléstisztító befolyása alatt írogatta [...] dalait, mik első classica mintái a magyar dalnak, általában az első *műdalok* irodalmunkban”.²⁴

Az a választóvonal, amely a „természet”-ként felfogott népköltészetben szétszórt esztétikum magas műköltői feldolgozása, illetve a (műköltők által művelt) „népdalok” mint a költészet „szerény mezei virágai” között húzódik, a modern korban is megmarad. Ami az előbbit illeti, Faludi méltó folytatója Kazinczy: „ama bordala: *Fogy az élet s nem sokára Már e szép kor elrepül*, és »Keresztes Bálint dala Tornai Margithoz a szent föld-

¹⁹ *Negyedik nagy gyűlés, 1833*, A Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei, Második kötet, 1832–1834, 33. (Lásd erről VISZOTA Gyula, *Az Akadémia és a népdalgyűjtés*, Akadémiai Értesítő, 1911/3, 117; FENYŐ István, *Valóságábrázolás és eszményítés: Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1830–1842*, Bp., Akadémiai, 1990, 406.)

²⁰ TOLDY 1867 [1854], *i. m.*, 78.

²¹ *Uo.*, 136.

²² *Uo.*, 105–106.

²³ *Uo.*, 107.

²⁴ *Uo.*, 313. (Kiemelés az eredetiben.)

ról» „mind eddig meg nem haladott előképe a népies hangnak a lyrában ott, ahol az a helyzet által feltételezve van.”²⁵

Bármennyire ismerte is el Toldy a nemzeti irodalom bővített fogalma jegyében a „népdalok” (ti. a műköltők által tartalmilag megnevesített népköltészet) szükségességét, Kazinczy törekvése fényében csak elmarasztalólag szólhatott azokról, akik nem követték a népköltészet *műköltői* felemelésének Kazinczy-féle példáját. Kazinczy, úgymond, *Fekete szemű szép hölgyecske!* kezdetű dalát „igen jelentékenyen Horváth Ádámnak, a népies lant akkori megpendítőjének ajánlotta – de ez nem értett a példából, és... népies dalai parasztdalok lettek. Ez az irány hatalmazott el a legközelebbi kor egyik, kétségkívül leghivatottabb költőjén, Csokonain.”²⁶ Igaz, a maga helyén Horváth megkapja az illő elismerést: „némely dalaiban oly jól adta vissza a természetes érzést, s a népdal formáját oly szerencsésen találta el, hogy népies lyránk első megkezdőjének őt kell neveznünk. Több dalait, mint Vídulását [...], Paraszténekét [...], Csatadalait stb., mind máig éneklí a dunántúli nép.” Azonban az elismerés itt is kétélű, amint azt a rákövetkező elmarasztaló ítélet mutatja: „ebből áll – pedig vajmi kevés az! – mit a népies iskola marandót hagyott.”²⁷ Hiába volt ugyanis irodalmi szempontból is sikeres ez az irányzat a forma terén, ha az „érzés” terén nem távolodott el kellőleg az alacsony népi szinttől (vö.: „érzése költőinknek más mint a nép”).

Az esztétikailag igényes feldolgozás illetve a „népdal” közötti éles határ a Kisfaludy Károlyról írt emlékbeszédben mosódik el először. Láttuk, Toldy azért említette dicsérőleg Kisfaludyt Bajzának írt levelében, mert népdalaiban művészt nem művészzel vegyített, s ezzel megfelelt a tulajdonképpeni népdal jellegének („természet”). Ezúttal azonban Kisfaludy népiessel kapcsolatos törekvéseit már nem köti egyértelműen az alsó regiszterhez. Amikor dicsérőleg említi „a dalnak és románcnak népi alapra építésé”-re vonatkozó gondolatát, ezen egyrészt továbbra is azt érti, hogy Kisfaludy „a nép költését érzésben s kifejezésben nemesítve emelni akará” – ám, úgymond, az a szándéka is érvényesül e törekvésében, hogy „mesterséges cifráikból” kivetkőztesse e műfajokat. E versei tehát „felülről” ugyanolyan jól – persze nem *ugyanúgy* – olvashatók, mint „alulról”. Igaz, minősítésük továbbra is „ezen szerény mezei virágok” marad; vagyis ha érvényben marad az a szándék, hogy a költemény a nép számára hozzáférhető legyen, az eredmény, minden műköltői érték dacára, szükségképpen az irodalmiság alsó határára kerül.²⁸

A műköltő népköltészetrel kapcsolatos kétféle, korábban élesen elkülönített eljárásának ez az egybeesése az 1854-es *Költésztörténet* megírása után kapja meg irodalomtörténeti jelentőségét – összefüggésben azzal, ahogyan Toldy a „virágkor” utáni fejleményeket értékeli.

Alighanem az 1861-es Bajza-emlékbeszéd irodalomtörténeti áttekintésében nézett szembe először azzal, hogy a klasszikai irodalom eltávolodott az élettől, s ezért a roman-

²⁵ Pillantás Kazinczy írói pályájára. Olvastatott Kazinczy születése százados emlékünnepe a nemzeti muzeum nagy dísztermében okt. 27. 1859 = TOLDY Ferenc *Irodalmi beszédei*, I–II, Bp., Ráth Mór, 1888, II, 188.

²⁶ Uo.

²⁷ TOLDY 1867 [1854], *i. m.*, 403.

²⁸ *Emlékbeszéd Kisfaludy Károly felett*, 1833. április 22. = TOLDY 1888, *i. m.*, I, 14.

tika fellépése, esztétikailag fellazító hatása ellenére, szükségszerű volt, mert az irodalmat az élethez közelítette. Kisfaludy Károlyról itt azt olvassuk, hogy „[a] dráma és beszély útján, a reál tartalommal együtt, újra bevitte az élet nyelvét az irodalomba, majd a lyrába a népies elemet is: s így maga és követői a költészet és élet közt már tátongó hézagot szerencsésen betöltötték. Ez Kisfaludy Károly történelmi jelentősége költészetünkben.”²⁹

Az 1865-ös *Irodalomtörténet* aztán – „Széchenyi korá”-ról szólva – részletesen kifejti, hogy „[a] figyelem, melyet költészetben a múlt, politikában az alkotmány körülsáncolása szinte maga bírt vala, most a jelennek szociális állapotaira fordult: a nemzet politikában leledzett. Ennek hatása alatt a költészet, hogy régi uralmának legalább részét megmentse, öntudatlanul és önkénytelenül is felvette magába az élet gyakorlati irányait.” E gyakorlati irányt támogatta egyebek mellett, úgymond, „a népnyelv és népköltészetre irodalmi érdekekben már elébb fordult figyelem”.³⁰

Az „elébb fordult figyelem” kifejezés azt hivatott nyomatékosítani, hogy a népköltészet műköltészeti alkalmazását a klasszikai iskola kezdeményezte; „a classicisták választékossága nem zárta volt ki a jellemzetet, sőt helyén a népiest sem” – írja itt Toldy, s még saját, szerb népköltésről írt cikkét is megemlíti. Ám elismeri, hogy a romantikus iskola helyesen járt el, ha (e kezdeményezés szellemében) fokozta a népköltészetben mint természetben elszórt szépségek kiaknázását – „kétségtelen érdeme az új lendületnek az, hogy sokkal nagyobb kiterjedésben kutatta s használta fel a népnyelv elhanyagolt szépségeit”. A „felülről” és „alulról” egyaránt olvasható népies költészetet mindaddig elismeri, amíg ez megmarad a maga „helyén”, az irodalmiság alsó határán (ez persze nem ugyanaz a „hely”, amelyet Kazinczy, Kölcsey népies ihletésű, ám tisztán irodalmi dalai foglaltak el). E költészettypus kezdeményezőjeként ezúttal már nem is Kisfaludy Károlyt, hanem Vitkovics Mihályt nevezi meg, akinek népies dalai, úgymond, „a kedélyesség keresetlen, egyszerű, naiv kifejezésével nem csak a műköltészetnek mutattak ki egy, a közeljövő legjelesbjei által mívelendő, új tért, hanem a nép ajkaira is elszármazván, népies valóságuk a legszebb diadalt ültötte”.³¹

Az 1868-as Czuczor-émlékbeszédben Toldy talán az *Irodalomtörténet*ben olvashatónál is plasztikusabban írja le az irodalom gyakorlatias irányának s azon belül a demokratikus eszméknek az előretörését. Ennek a demokratikus fordulatnak volt előzménye, úgymond, a nép költészete iránti érdeklődés a 10-es, 20-as években; ezt az érdeklődést Toldy ezúttal is úgy jellemzi, hogy „feltűnő vala egy idő óta már a népköltés mezei virágainak mind sűrűbb bemutatása, fel ennek nyomán a népiesnek műköltők általi míveltetése”. Amikor Toldy a Czuczor-émlékbeszédben természeti metaforákkal jellemzi Czuczor népies költészetét, azt sugallja, hogy a népies irány által művelt költészet nem maradt meg a természetből válogató művész magatartásánál, hanem maga is esztétikailag vegyülékes természeti költészetet hozott létre (melyben, Toldy korábbi kifejezése szerint, „a poétai a prózaival örökké vegyül”). „Mint mikor a siket téli földből a tavaszi

²⁹ Emlékbeszéd Bajza József felett, 1861. december 22. = TOLDY 1888, i. m., II, 11.

³⁰ A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelen korig rövid előadásban, Pest, Athenaeum, 1872 [1865], II, 146.

³¹ *Uo.*, II, 25.

szellő lengedezésére mindenütt ellenállhatatlanul *eléfakad a mező füve és virága*: úgy, és nem sejtve törtek elő Czuczor lelkéből a népies rokonszenvek terjedésekor a benne mélyen, kiirtatlanul szunnyadozott népi emlékezetek”.³²

Ez a – metafora mögé rejtett – kritika (elvégre is emlékbeszédről van szó) nyílt megfogalmazást kapott az *Irodalomtörténet*ben; bár a „népies iskola” az „előadására tiszta nemzeti bélyeget nyomott”, fellépése nyomán „a hanyatlani kezdett formaszigort pongyolaság váltotta fel, végre a formának majdnem teljes feloldódását maga után vonandó.”³³

Ha Arany *Toldija* mögött Toldy fel tudta fedezni a népköltészet felemelésének Kazinczynál kikristályosodó programját (más kérdés, mennyi joggal), szemléletének változása sem volt elég ahhoz, hogy Petőfi népiességét fenntartás nélkül el tudja fogadni. A népies mozgalom általános bemutatása során Petőfi nevét le sem írja; Eötvös ítéletét pedig – hogy ti. Petőfi a szó legszigorúbb értelmében magyar költő – azzal az egész irodalomfelfogását kifejező megjegyzéssel kíséri, hogy „ha t. i. ilyen alatt egy, a mívelt világ behatásaitól érintetlen primitív-magyar költőt értünk”.³⁴

Toldy, aki mindvégig ragaszkodott az irodalom klasszikus modelljének lényegéhez, s ennek jegyében az 1820-as évektől kezdve következetesen használta a népköltészetre a természet nemesítetlen mezei virágainak kertészeti metaforáját, aligha vélekedhetett másként arról a költőről, aki magát „a korlátatlan természet vadvirágá”-nak nevezte, s nem tűrte, hogy megnyirbálják, mint üvegházak satnya sarjadékait.

Fűzzük azonban tovább a kertészeti metaforát: irodalmunk történetét ma már tekinthetjük olyan arborétumnak, amelyben a nemesített virágoknak ugyanolyan helyük van, mint a népi és népies költészet mezei és vadvirágainak.

³² *Emlékbeszéd Czuczor Gergely felett*, 1868. március 2. = TOLDY 1888, *i. m.*, II, 195. (Kiemelés nem az eredetiben.)

³³ TOLDY 1872 [1865], *i. m.*, II, 146.

³⁴ *Uo.*, 156.